

А.А.Талипов,
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия
академияси магистранти

БАНК РИСКЛАРИНИ МОҲИЯТИ ВА УНИ БОШҚАРИШ ЙЎЛЛАРИ

Аннотация: Мақолада банк фаолиятида учрайдиган рискларнинг моҳияти ва рискларнинг пайдо бўлиши сабабларига кўра турлари ҳақида тўхталиб ўтилган. Иқтисодиётда ҳам рискни умуман четлаб ўтиш имкониятимиз ҳам бўлмайди. Лекин, бир қанча воситалар орқали биз уни минимумга олиб келишимиз мумкин яъни банк фаолиятининг риск билан боғлиқ бўлиши харажатлар, зарарлар ва йўқотишлар доимий учраб туришини ва улар банк амалиётининг кундалик мониторингида бўлишини тақозо қилади. Банк рисклари моҳиятини тадқиқ қилиш натижасида банк фаолиятида юзага келувчи рискларнинг ўзига хос хусусиятлари мавжудлиги аниқланди.

Калит сўзлар: риск, соф риск, кредит rischi, диверсификация, хейджерлаш, депозит, риск зонаси, валюта, кредит портфели.

Аннотация: В статье рассматривается природа рисков, возникающих в банковской сфере, и их причины. Учтите, что экономика также полностью избегает риска. Однако с помощью ряда инструментов мы можем минимизировать это, то есть связанный с риском характер банковской деятельности требует, чтобы затраты, убытки и убытки были постоянными, и чтобы они контролировались на ежедневной основе. В результате изучения характера банковских рисков было установлено, что rischi, возникающие в банковской деятельности, имеют специфические характеристики.

Ключевые слова: риск, чистый риск, кредитный риск, диверсификация, хеджирование, депозит, зона риска, валюта, кредитный портфель.

Annotation: The article examines the nature of risks arising in the banking sector and their causes. Note that the economy is also completely risk averse. However, with the help of a number of instruments we can minimize this, that is, the risk-based nature of banking requires that costs, losses and losses are constant and that they are monitored on a daily basis. As a result of studying the nature of banking risks, it was found that the risks arising in banking have specific characteristics.

Keywords: risk, net risk, credit risk, diversification, hedging, deposit, risk zone, currency, loan portfolio.

Ўзбекистон банк амалиёти ривожланишининг янги босқичи масофавий банк хизматларини жорий этилиши, банк фаолиятининг либераллаштирилиши, давлат банкларининг улушини хусусий секторга ўтказишга қаратилган ислохотларнинг амалга оширилиши билан ўз аксини топади. «2020 йилдан бошлаб ҳар бир банкда кенг кўламли трансформация дастури амалга оширилади. Бу борада банкларимизнинг капитал, ресурс базаси ва даромадларини ошириш

алоҳида эътиборимиз марказида бўлади»¹. Банк рискларини миқдор жиҳатдан баҳолашда асосий эътибор молиявий кўрсаткичларнинг ҳажми ва улушлари нисбатларига эътибор қаратилиши инобатга олинса, банк рискларини тўлиқ баҳолашга имкон вужудга келмайди. Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистонда банкларда давлат улушини камайтиришга қаратилган ислохотларнинг амалга оширилиши банк рискларини сифат жиҳатдан ижобий томонга ҳаракатланаётганлигини кўрсатиб беради. Сабаби, банклар ўз капиталларини мустақил тарзда миждозларнинг молиявий ҳолатини баҳолаш орқали кредитларни тақдим этиши ва макропруденциал талабларни бажариши банк рискларини фундаментал жиҳатдан бошқаришга тўлиқ имкон беради. Шу боисдан, ҳозирги жадал ислохотлар даврида банк рискларини бошқариш усулларини такомиллаштиришга қаратилган тадқиқотлар олиб бориш муҳимдир.

Банк рисклари иқтисодий рисклар тизимига киради, шунинг учун у табиатан мураккаб тузилган. Тизим доирасида улар иқтисодий рисклар таъсирини сезади. Айрим муаллифлар банк рискнинг банк зарарлари пайдо бўлиш эҳтимоли сифатида ифодалашга қўшилмайдилар ва бу рискни қарорларни қабул қилишда ноаниқ ахборотлардан фойдаланиш деб тушунадилар.

Агар рискнинг туб моҳиятини кўриб чиқадиган бўлсак, "риск" сўзи испанча-португалча сўздан олинган бўлиб "сув остидаги қоя" деган маънони билдиради. Шунинг учун ҳам риск хавф туғдириш эҳтимоли мавжудлигини ифода қилади.

Рискни таърифлаганда, уни зарар билан боғлиқ хавф-хатар, ноаниқлик дейиш риск тушунчасининг моҳиятини тўла ифода қила олмайди. Таҳлиллар натижасида шундай хулосага келдикки, банк rischi – бу энг аввало, фаолиятнинг ўзига хос туридир. Риск – бу ноаниқлик эмас, ноаниқлик шароитида иқтисодий субъектларни фаолият кўрсатишидир.

Агар банк rischiга тўлиқ таъриф берадиган бўлсак банк rischi бу бизнинг фикримизча – банк фаолиятига таъсир қилувчи иқтисодий, молиявий, ижтимоий, сиёсий, технологик ички ва (ёки) ташқи омилларга боғлиқ бўлган ҳолатлар натижасида банк фаолиятига хос бўлган молиявий зарарлар кўриш ва (ёки) банк ликвидлиги (банк ўз мажбуриятларини вақтида бажариш қобилияти) ни тўлиқ ёки қисман йўқотиш хавфининг мавжудлигидир. Бизга маълумки, банк фаолиятида кредит, бозор, фонд, валюта, фоиз, ликвидлик, операцион, ҳуқуқий, фирибгарлик каби риск турлари мавжуд. Бугунги кунда мамлакатимиз тижорат банкларида рискларни самарали бошқаришга тўлиқ бўлаётган қатор муаммолар мавжуд:

1. Тижорат банклари миждозларининг узоқ муддатли депозитлардан оладиган реал қийматининг девальвация ва инфляция таъсирида реал қийматининг пасайиши. Агар инфляция даражаси ва девальвация суръатини кўшиб ҳисоблайдиган бўлсак, у ҳолда, банклар миждозларининг узоқ муддатли депозитлардан оладиган реал қийматини анчагина катта миқдорга пасайганлигининг гувоҳи бўламиз.

¹ Ўзбекистон Рес. Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Халқ сўзи №4.2020й.

2. Тижорат банкларида трансформация рискининг мавжудлиги ва унинг банкларнинг депозит базаси барқарорлигига нисбатан салбий таъсирининг мавжудлиги. Трансформация рисқи тижорат банкларининг ликвидлилиги ва тўловга қобиллигига нисбатан кучли салбий таъсирни юзага келтиради. Бунинг натижасида банкларнинг депозитларга фоиз тўлаш имконияти пасаяди, жалб қилинган депозитларнинг асосий қарз суммаси ва уларга ҳисобланган фоизларни ўз вақтида ва тўлиқ қайтара олиши қийинлашади.

3. Тижорат банклари қўшимча капиталининг етарли эмаслиги. Таҳлилларнинг натижалари шуни кўрсатдики, ҳозирги даврда республикаимиз тижорат банкларида қўшимча капиталнинг умумий капитал ҳажмидаги салмоғи ўртача 5-6 фоизни ташкил этмоқда. Ривожланган мамлакатларнинг банк амалиётида тижорат банклари қошида траст, лизинг, факторинг ва форфейтинг компаниялари каби кредит муассасаларини очиш кенг тарқалган. Бунинг натижасида уларнинг актив опеарцияларини ривожлантириш имкони юзага келади ҳамда қўшимча капитали миқдори ошади.

4. Республикаимиз тижорат банклари капитал базасининг барқарорлигини ошириш билан боғлиқ бўлган муаммолар.

Ушбу муаммоларга қўшимча яна қуйидаги долзарб муаммоларни ҳам киритиш мумкин:

– республикаимиз тижорат банклари умумий капиталининг ҳажмида нобарқарор ресурс манбаи бўлган девальвация захирасининг юқори салмоққа эга эканлиги;

– мамлакатимиз тижорат банкларида жорий йил фойдаси ва тақсимланмаган фойданинг умумий капитал ҳажмидаги салмоғининг кичиклиги.

Бизнинг фикримизча тижорат банкларида рискларини бошқариш сиёсатида қуйидаги устувор масалаларга эътибор қаратиш лозим:

- банк фаолиятинининг комплекс тарзда таҳлил этиш асосида унинг ривожининг устувор йуналишларини белгилаб олиш;

- банк депозит базасини оптимал равишда саклаб туриш ва унинг ўзгарувчанлигини назорат қилиш борасида математик моделларга асосланган ҳолда кенг кўламда таҳлил этишни тадбиқ этиш;

- банк ходимларининг малакасини халқаро андозаларга мос келадиган даражага етказиш ва шахсий манфаатдорлигини ошириш борасида чора-тадбирларни ишлаб чиқиш;

- миллий банклар томонидан фоиз ставкасини бошқаришга оид халқаро банк иши тажрибасида қўулланилаётган усулларни жорий этиш.

Мазкур чора-тадбирларнинг тижорат банклар томонидан ишлаб чиқилиши рискларни рационал равишда бошқаришга ва банк фаолиятини оптималлашувига хизмат қилади. Бу эса ўз навбатида мамлакатимиз банк тизимининг барқарорлигини таъминлашга хизмат қилади.

Шунингдек, банкларда ижобий натижага эришишда қўйидагиларга эътибор қаратилиши мақсадга мувофиқдир:

1. Банкларнинг иқтисодий жиҳатдан бақувват мижозларни жалб қилиш сиёсатини янада такомиллаштириш орқали депозит маблағлари таркибидаги талаб қилиб олингунча сақланадиган маблағларни муддатли депозитларга ўтказиш лозим. Яъни, тижорат банкларининг молиявий жиҳатдан барқарор ва «узун» маблағларининг салмоғини оширишга эришиш зарур. Бунда юридик шахслар депозитларининг аҳамияти муҳим ҳисобланади. Бу тадбирнинг амалга оширилиши натижасида ҳозирги кунда тижорат банклари амалиётида салбий ҳолат сифатида учраб турган «ресурсларнинг танқислиги» ва вакиллик ҳисобварақлардаги зиддиятли ҳолатларнинг олди олинади.

2. Банк депозит сертификатларини кенг кўламда жорий этиш.

3. Тижорат банкларининг жалб қилинган маблағлари таркибидаги банклараро кредитларнинг ҳажмини кескин оширмаслик чораларини кўриш лозим, чунки ушбу маблағлар ҳисобидан берилаётган кредитларнинг қайтиши ва кутилаётган фойданинг хатар даражасини аниқ баҳоламаслик, банкни иқтисодий жиҳатдан мушкул ҳолатга солиб қўйиши мумкин.

4. Кредитлар ажратишда уларни узоқ муддатли бўлиши давр талаби эканлигини ҳисобга олиб, узоқ муддатли депозитларни рағбатлантириш чора-тадбирларини кўриш. Бунда давлат томонидан тижорат банкларига жалб қилинган депозитлар учун солиқ имтиёзларининг аҳамияти бекиёсдир.

5. Тижорат банкларида омонат(айниқса, узоқ муддатли ва жамғарма) турларини кўпайтириш, аҳоли қўлидаги вақтинча бўш пул маблағларини жалб қилиш ҳамда аҳолини дивидендларини асосий даромад манбаи сифатида шакллантириш ва қарашга ўргатиш.

6. Мамлакатимизда иккиламчи қимматли қоғозлар бозорининг етарли даражада ривожланмаётганлиги тижорат банкларининг оддий ва имтиёзли акцияларини ушбу бозорда доимий олди-сотди объектига айланишига тўсқинлик қилмоқда (тижорат банклари учун иккиламчи қимматли қоғозлар бозорида қатнашишда фойдалилик даражасининг пастлиги). Аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектларнинг банк тизимига бўлган ишончини янада ошириш учун яратилган кафолатлар уларнинг банклардаги депозитлари, айнақса муддатли ва жамғарма депозитлари ҳажмининг юқори суръатларда ўсишига ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Панова Г.С. (1997) Кредитная политика коммерческого банка. М. ИКС “ДИС”, 186 б
2. Лаврушин О.И. (1992) Банковское дело. М. Страховое товарищество. РОСТО, 342 б. Лаврушин О.И. (2001)
3. Банковское дело. - М.: Финансы и статистика. Севрук В.Т. (1995)
4. Банковские риски. М.: Дело, с. 3 Уткин Э.А. (1998)
5. Риск-менеджмент. М. ЭКМОС. 126 б. Киселев В.В. управление банковским капиталом М. Экономика. 1997, 105 б
6. Қоралиев Т., Ортиқов У. (2009) Банк ресурслари ва уларни бошқариш. Тошкент. й.

7. Абдуллаева Ш.З. (2016) Кредит скоринг: банклар фаолиятидаги аҳамиятли услуб. //Бозор,пул ва кредит. №12. -39 б.
8. Банк рисклари ва уларни кредитлаш. Т.: Молия, Бобоев Б. (2011)
9. Банк ресурсларидан фойдаланишни мақбуллаштириш //Бозор,пул ва кредит. №2.
10. Ўлмасов А. Иқтисодиёт асослари. (1997) Т.: Меҳнат., 165-б.
11. Абдуллаев Ё, Бобоқулов Т (2002) Кредит.100 саволга 100 жавоб. Т. 80-б.